

**Pécsi Tudományegyetem
Filozófia Doktori Iskola**

Tézisfüzet

**Az utilitarizmustól az ontikus szabadság felé: a gazdaságfilozófia
hagyományostól eltérő értékelméleti és antropológiai
megalapozási kísérlete**

Dr. Szabó Balázs

A doktori iskola vezetője: Prof. Dr. Szécsi Gábor

Témavezető: Prof. Dr. Nemeskéri Zsolt

Társtémavezető: Dr. habil. Zsótér Brigitta

Pécs

2024

TARTALOM

1. A DISSZERTÁCIÓ FŐBB TARTALMI ELEMEI.....	5
2. A DOLGOZAT GONDOLATI VÁZA.....	9
2.1. A DÖNTÉS EPISZTEMIKUS-FENOMENOLÓGIAI SZEMPONTJAI	9
2.2. AZ ÉRTÉK MIBENLÉTÉNEK KÉRDÉSE	9
2.3. A SZOCIOÖKONÓMIAI RENDSZEREK ANTROPOLÓGIAI ÉS ETIKAI SZEMLÉLETŰ MEGKÖZELÍTÉSE	10
2.4. STRUKTÚRÁK ÉS AZ ÁGENSEK ALAPMOTÍVUMAI	10
3. KÖVETKEZTETÉSEK	12
IRODALOM.....	16

1. A DISSZERTÁCIÓ FŐBB TARTALMI ELEMEI

Számos rendszer vesz körül bennünket, illetve mi is több rendszer részei vagyunk. A rendszerek persze nem csak humánspecifikus létezők – ha egyáltalán létezők. A humán jellegnél maradva, hosszasan vitatkozhatunk arról, hogy melyik rendszer a legalapvetőbb humánstruktúra, amelyik nélkül az összes többi nem állhatna fenn. Úgy vélem, hogy nem feltétlenül szükséges egyetlen alapstruktúrát feltételezni, gondolhatjuk tehát úgy is, hogy egyes, egymással kölcsönösen függő viszonyban lévő rendszerek metastruktúrája az, amely az emberi közösségek szempontjából alapvető. A kölcsönös függés miatt a határok sem állapíthatók meg egyértelműen. A kultúra és gazdaság például rendkívül szoros, továbbá egymástól függő viszonyban van. A gazdaság bizonyos aspektusát illetően a közösség alapszükségleteit megteremtő erőforrások allokációja nélkül egyszerűen nem lehetséges kultúráról beszélni. Így a gazdaságnak nemcsak elosztó, koordináló, hanem – áttételesen – értékteremtő és -hordozó funkciója is van. Ugyanakkor az egyes gazdasági rendszerek kulturálisan meghatározottak is lehetnek, mi több a továbbadás, a kulturális áthagyományozás hiányában nem képzelhető el semmilyen stabil gazdasági berendezkedés. A kultúra magában hordozza azt a struktúrát, amit etikai rendszernek hívunk, és amely általában a jogalkotás, a jogi berendezkedés alapja. Látható tehát, nem plauzibilis azt feltenni, hogy csakis egyetlen alapstruktúra felel átfogó módon a társadalom, közösség létéért, illetve működéséért.

Fentebb több megállapítást is tettem a gazdaságról, azt azonban nem mondtam meg, hogy pontosan mit is jelent maga a fogalom, amelyre a gazdaságfilozófia reflektálni kíván, továbbá, hogy mi magának az embernek a helye az említett rendszerben – mely inkább problémafelvetés. A részletes kifejtés a dolgozat későbbi szakaszainak a feladata. Bevezetésül annyit mégis érdemes leszögezni, hogy a *Stanford Encyclopedia of Philosophy* szerint a gazdaságfilozófia három – átfedéseket is tartalmazó – tématerületre terjed ki, kérdez rá:

1. racionális döntések;
2. a gazdasági kibocsátás, intézmények és folyamatok értékelése;
3. az egyes gazdasági jelenségek ontológiája, továbbá az ezekről való tudásszerzés lehetősége (Hausman 2018).

A fentebb jelzett területek a cselekvésemlethez, az etikához, a politika-filozófiához és a tudomány-filozófiához kapcsolódhatnak (Hausman 2018).

A hivatkozott szócikk ugyan egészen jól bemutatja a közgazdaságtanban felmerülő egyes problémákat, fogalmakat, egészen terjedelmesen foglalkozik módszertani témájú részekkel, ugyanakkor meglátásom szerint nem képes túllépni bizonyos szűkre szabott kereteken. Azért gondolom szűkre szabottnak, mert nem igazán rajzolódik ki semmiféle olyan fogalmi rendszer, amely túllép a racionális döntések terejében. Azaz nem képes olyan keretbe helyezni a szocioökonómiai jelenségeket, mely nemcsak, hogy újszerű, de valamit fel tud mutatni az említett folyamatok klasszikus haszonelvűséget meghaladó céljai tekintetében. Noha az előbbi gondolat azzal a burkolt feltételezéssel él, hogy célok igenis vannak, erre csak a dolgozat egy későbbi részében térek ki részletesen. A dolgok, beleértve az gazdaságinak tekintett folyamatokat is, nem csak úgy megesnek, noha sokszor lehet az az érzésünk, hogy túlnőnek rajtunk. Számtalanszor tűnhet úgy, hogy a „palackból kiengedett szellem” immár önálló életet él. Lássuk ugyanis be, hogy a kaotikus jelleg nemcsak az ökonómiai természetű jelenségekkel kapcsolatban van így, hanem szinte minden olyan folyamat kapcsán meg tapasztalható, amelyek a társadalom szélesebb köreit érintik.

Dolgozatomban azonban arra feltétlenül kísérletet teszek, hogy a munkám végére az általam hiányolt metanarratívát, ha nem is biztos, hogy egészen lekerekítve, de az olvasó elé tárjam. Ehhez azonban szükséges olyan fejezeteket beiktatni, amelyek megalapozzák a későbbieket. Természetesen nem állítom és nem is állíthatom, hogy elfogulatlanul és világnézetmentesen igyekszem írni. Utóbbi ugyanis ugyanúgy lehetetlen, ahogy a pusztán „tények” világa is – noha a teoretikus, elvont fogalmiság esetében megszorításokkal ugyan, de beszélhetünk „tényekről” (Weissmahr 1978).¹ Maga a világnézeti elfogultság részéről azt jelenti, hogy végső soron keresztény szemléletű – azaz a kereszténységgel, mint egyfajta gyűjtőfogalommal harmonizáló – gazdaságfilozófiát kívánok felvázolni, ami azt jelenti, hogy a szóban forgó szemléleti bázisból fogalmazom meg a dolgozatban szereplő gondolatokat.

Meglátásom szerint ugyanis korunkban meglehetősen elterjedt szemléletmód nem más, mint utilitarista örökség, mely etikai elvről a dolgozat során bőven fogok beszélni. Azt gondolom, hogy az említett megközelítés képes volt áthatni kultúrákat, és túl az elméleti

¹ Megjegyzem továbbá, hogy noha a tényfogalom meglátásom szerint meglehetősen problematikus, melyre Weissmahr (1978) is rámutat – illetve a dolgozat egész szellemiségével sem egészen összeegyeztethető –, a továbbiakban mégis mintegy munkafogalomként használom azt („időzőjelek között” szerepeltetve, ahol a szöveg megengedi) – mellyel egy rövid időre belehelyezkedem azoknak a helyzetébe, akik fenntartás nélkül viseltetnek a „tény” koncepciójával szemben.

kereteken, a mindennapok gyakorlatává vált.² Ehhez bizonyos mértékig kapcsolódóan, nem lehet kellőképpen hangsúlyozni, hogy maga a gazdasági szempont már korántsem korlátozható az anyagnak tekintett valóság erőforrásainak elosztására – adott esetben az úgynevezett piaci folyamatok elemzésére –, hanem például a közösségi döntések elmélete révén a politikai jelenségek körébe, világába is beszűrődni látszik az ökonómiai megközelítésmód, elég itt csak Arrow (1950) munkájára gondolni, amelynek központi motívuma maga a szavazás. Azaz az ökonómiai szemlélet már nem szorítkozik pusztán a gazdálkodásra, hanem inkább úgy lehetne fogalmazni, hogy az a döntéshozás egy sajátos szempontú, bázírozottságú oldala, aspektusa, amely korunkban az ember által létrehívott folyamatok kiküszöbölhetetlen elemévé vált – de nem csak elméleti szinten.

Meggyőződésemm azonban – és ennek demonstrálása disszertációm fő célja –, hogy az utilitarista örökség meghaladható, következésképp lehet másfajta megközelítésben is szocioökonómiai rendszert alkotni, méghozzá olyan szemléletmód alapján, amely az ember mivoltának jobban, sőt igazán megfelel. Ezzel tulajdonképpen egy másik, alternatív emberkép (*homo religiosus*), valamint etikai elv mellett is lándzsát tör. Emiatt dolgozatomb óhatatlanul átsúszik a filozófiai antropológia, a morál- és talán bizonyos fokig a vallásfilozófia területére is. Egyrészt ugyanis az ember valóságával kívánok foglalkozni – noha csupán a társadalmi jelenségek egy bizonyos körére szorítkozva –; másrészt az embert végső soron egy jól meghatározott szempontból kívánom megragadni, még akkor is, ha ezt nyíltan nem mindig mondom ki; harmadrészt az etikai nézőpontot szintén beemelem a reflexióba. Mindez azonban mit sem változtat azon, hogy munkámat alapvetően a gazdasági jelenségből kiindulva és azt vizsgálva kívánom felépíteni, mindazonáltal az általam felvázolt metanarratíva mégsem képzelhető el az említett filozófiai diszciplínák nélkül.³

Azonban a bemutatni kívánt gondolatmenetnek számos olyan kapcsolódása lehet, amelyre dolgozatomban nem térek ki. Egyrészt azért nem, mert az fókuszvesztést eredményezne (amelynek a veszélye a munkám több pontján már egyébként is fennáll), továbbá azért sem, mivel ezek a jelen kereteket szétfeszítenék. Egy példát viszont mégis említék. Disszertáciomban a döntés, a rangsorolás fontos szerepet kap. A döntéshez és a rangsoroláshoz

² Világnézetek, eszmék megjelenhetnek és hathatnak a szociokulturális „szöveten” belül, egyfajta látens normaként viselkedhetnek, ezzel pedig előidézhetnek viselkedési mintákat. Mindez meglehetősen jelentős felelősséget ró minden egyes nézet, elmélet kidolgozójára, hiszen előfordulhat, hogy maga a fogalom túlhaladja annak megalkotóját, és kontrollálhatatlanná válik.

³ Két megjegyzést szeretnék ezen a ponton tenni. Egyrészt a dolgozatban érintett részdiszciplínákat nem vettem a fentiekben teljeskörűen számba, hiszen például értékelméleti megfontolások is szerepelnek majd disszertáciomban. A másik megjegyzés a *homo religiosus* kifejezésre irányul. E helyütt túlzó elvárás lenne pontos leírást, definíciót – vagy bármiféle erre irányuló meghatározási kísérletet – elvárni, ugyanis azt a dolgozat egésze fogja megadni, még ha nem is teljes egzaktsággal.

azonban az alább ismertettekén túl, egyéb tényezők is szükségeltetnek. Ilyen tényező a számos mentális fakultás közül az emlékezet. Emlékezet nélkül ugyanis nehezen elgondolható, hogy egy időben lejátszódó döntés miként valósulhatna meg. Már ez az egy példa is jól mutatja, hogy egy adott területre történő reflexiót lehetetlen izolálni, további jelenségektől, illetve kérdésektől elválasztani, még ha ezek más-más mértékben kapcsolódnak is a főtémához.

Disszertációm módszertani szempontból nem egységes, akár eklektikusnak is nevezhető. Ugyanis megjelenik benne a fenomenológiai szemléletmód, az analitikus filozófia egyes elemei, továbbá az úgynevezett transzcendentális módszer is (lásd Nyíri 1977). Azonban a módszertani sokszínűség alapvetően a munka célkitűzését hivatott szolgálni, továbbá a részemről kifejezi azt, hogy fontosnak gondolom a filozófia egyes részterületeinek az összekapcsolását, ennek okán dolgozatomban egyben azt is demonstrálhatja, hogy ez egy értekezés keretében meg is valósítható.

Munkámban számos, analitikus módon felépített érv, gondolatmenet van. Némelyek jobban, mások kevésbé formalizáltak. Ezek közül egyesek kifejezetten támaszkodnak a modális logika módszertanára, de minden esetben igyekszem világossá tenni a lépéseket, hogy azt szinte bárki nyomon követhesse – még ha ez némi utánajárást is igényel. Utóbbi úgy történik, hogy az esetek egy részében az egyes állítások mellé kerül az indoklás, más esetekben viszont a levezetés magyarázatára a folyószövegen belül térek ki. Fontos azt is megemlíteni, hogy egyes analitikus gondolatmenetekben előkerülő szimbólumok másutt is előkerülhetnek egészen más tartalommal, így ezek értelmezése tekintetében mindig a lokális kontextusa dönt.

Ami a felhasznált irodalmat illeti, ott részben lefordított szövegekre támaszkodom – kiváltképp antik szerzők esetében. Ezt nem tartom hiányosságnak, különösen azért, mert alapvetően nem filozófiatörténeti fejtegetésbe kívánok bocsátkozni, ezért ezek a szövegek a disszertációm célját tekintve teljes mértékben elfogadhatóak. Ahol azonban tehettem – és lehetőségem volt erre –, ott eredeti forrásokkal dolgoztam.

Dolgozatomba beépítettem korábbi, publikált tanulmányaimat, amelyeket azonban több ponton átalakítottam, felülbíráltam és javítottam. Ez a fajta meghaladás azt kívánja jelezni, hogy a saját megközelítés- és szemléletmódom változott bizonyos pontokon, melyhez igazítani igyekeztem jelen munkámat, azaz a szóban forgó tanulmányok általam már nem tartható részegységeit adekvát módon korrigáltam. Emiatt a disszertáció részben a kritikai újragondolásnak – nem utolsósorban pedig a felfedezett hibák javításának – folyamata is részemről.

2. A DOLGOZAT GONDOLATI VÁZA

Az alábbiakban tömören pontokba szedem azt, amit a dolgozat főbb tartalmi egységeiről ismertetni kívánok. Olyan „alapvonalakat” szeretnék felvázolni, amelyek a következtetések számára egyfajta kontextust biztosítanak. Az alábbiak nyomán tehát az olvasó egy előzetes benyomást kaphat a munkámról.

2.1. A DÖNTÉS EPISZTEMIKUS-FENOMENOLÓGIAI SZEMPONTJAI

Mivel bármely szocioökonómiai kérdés körültekintő, részletes vizsgálata alapvetően egy döntéseméleti problémát is jelent, ezért alaposan reflektálni szükséges a döntéshozó ágensek preferencia-választásának episztemikus-fenomenológiai szempontjaira. Ebből kifolyólag az első főfejezetben amellet érvelek, hogy mindez – legalábbis – bizonyos mértékig szociokulturális meghatározottsággal bír, rámutatva, hogy a döntés, lényegét tekintve minden esetben egy értékválasztás is, mely a környezetünktől egészében sosem függetleníthető – legalábbis egy bizonyos szinten. Vagyis, hogy mi tekinthető értéknek, a társadalmi kontextus által (is) determinált.

2.2. AZ ÉRTÉK MIBENLÉTÉNEK KÉRDÉSE

A második főfejezetben egyrészt arra keresem a választ, hogy az érték miként ragadható meg. Vajon teljes mértékben tartható-e az az álláspont, mely azt állítja, hogy az érték szociokulturális konstrukció, esetleg plauzibilisen érvelhetünk-e amellet, hogy van úgynevezett önjonon létező, azaz intrinzikus érték, amellyel az egyes értékhordozók rendelkeznek. Amennyiben az utóbbit fogadjuk el, akkor az értékválasztásnál már nem állíthatjuk teljes egyértelműséggel azt, hogy amiatt döntünk valami mellett, mert az társadalmi „indoktrináció”, esetleg a társadalmi trendeket követünk. Sokkal inkább arról van szó, hogy ezeket az értékeket nem ismerjük fel,

persze a felismerés vagy fel nem ismerés már bizonyos fokig a környezet, a szociokulturális viszonyok függvénye.

Ha pedig értékválasztásról beszélünk, akkor az is kérdéses, hogy valódi választásról van-e szó, tehát az egyes ágensek szabadon dönthetnek-e, esetleg döntéseik „külső” tényezők által determináltak.

2.3. A SZOCIOÖKONÓMIAI RENDSZEREK ANTROPOLÓGIAI ÉS ETIKAI SZEMLELETŰ MEGKÖZELÍTÉSE

Mivel az ágensek emberek, ezért az előbbi vizsgálódást érdemes tovább szűkíteni, bevonva abba a filozófiai antropológia szempontjait. Emiatt ebben az egységben a szabadság kérdését elemzem tovább, kitérve abban a teleológiai nyelvezet intelligibilis voltára, nem utolsósorban pedig az egyes szocioökonómiai struktúrák természetére reflektálok a társadalmi igazságosság etikai dimenziója mentén, abból a megfontolásból kiindulva, hogy nemcsak individuális értékválasztás történik, hanem mindennek hatása van a társadalomra, hiszen az ágensek társadalmilag beágyazottak. Mindezek kapcsán érintem a gazdasági folyamatok mibenlétét, hiszen ezek egyben kétségtelenül társadalmi jelenségek. Amellett igyekszem érvelni, hogy az említett jelenségek vonatkozásában alkalmazható a teleológiai nyelvezet, illetve, hogy e folyamatok nem redukálhatók minden további nélkül természeti (biológiai, etológiai) jelenségekre.

2.4. STRUKTÚRÁK ÉS AZ ÁGENSEK ALAPMOTÍVUMAI

Az utolsó egységben arra fordítom a figyelmemet, hogy miként viszonyulnak az egyes struktúrák az alapvetőbbnek tekintett folyamatokhoz, amellyel lényegét tekintve az előző részek egyes pontjait igyekszem más szempontból megvilágítani. Egy következő, de az azt megelőző eszmefuttatáshoz szervesen kapcsolódó reflexió abból a burkolt meglátásból indul ki, hogy minden releváns társadalmi folyamatnak van gazdasági vetülete. Már csak azért is így van ez, mert amennyiben elfogadjuk, hogy az egyes csoportok, közösségek, társadalmak életben akarnak maradni (a spinozai *conatus* „követve”), akkor fel kell tételeznünk, hogy ehhez nekik bizonyos erőforrásokkal kell rendelkezniük, melyeket valamilyen módon transzformálhatnak, továbbá szétoszthatnak.

Ezután természetes módon felmerül az a kérdés, hogy ezen folyamatokat milyen mértékig tudjuk befolyásolni, pontosabban, mennyiben vagyunk morálisan felelősek ezekért a folyamatokért? Akkor létezik ebben a vonatkozásban morális felelősség, ha tisztában vagyunk a jelenségek természetével, dinamikájával és törvényszerűségeivel, ekkor ugyanis a tudatos döntések képesek irányítani a szóban forgó folyamatokat. Ha van felelősség, úgy ez nyilván nem azonos az egyes szereplők esetében, hiszen azok kognitív struktúrái, episztemikus helyzete és társadalmi súlya sem azonos. Ha azonban nincsenek ilyen jól azonosítható törvényszerűségek, akkor kizárólag a szociokulturális konvenciók szintjén van értelme felvetni a morális felelősség kérdését.⁴

Az újkor tudományideálját a matematizált természettudomány jelentette.⁵ Ehhez akart hasonulni az akkor még csak gyermekcipőben járó politikai gazdaságtan is (például annak Walras által bevezetett általános egyensúlyelmélete) (Montes 2004).⁶ Így jogosnak tűnhetett egy olyan feltételezés, amely szerint vannak olyan törvényszerűségek, amelyek a gazdasági folyamatokat szabályozzák (lásd például a smithi „láthatatlan kéz” metaforáját). Túl azon, hogy számos biológiai-pszichológiai törvényszerűség létezik (lásd a *Maslow-piramis* „alját”), amely az individuum és a kollektívum esetében is érvényesül, ezek azonban úgy tűnik, hogy mégsem eredményeznek társadalmi és gazdasági törvényeket (a tapasztalat mintha rácáfolna ilyen törvények létére). Hogy miért? Minden bizonnyal azért, mert a kultúra képes „felülírni” a genetikai, pszichobiológiai meghatározottságot. Azaz olyan normatív rendszerek jönnek létre, amelyeken belül az egyéni kielégülésre törekvés késleltetve lesz, feltéve, hogy egyáltalán megjelenik. Tehát még, ha az ember természetbe ágyazottsága folytán lehetnének is ilyen törvények, azokat minden bizonnyal eliminálná a kulturális viszonyokból eredő hatás. Azonban, ha még mélyebbre tekintünk, akkor oda juthatunk – amit jómagam is képviselek –, hogy a valódi motívumok az úgynevezett „horizontális”, illetve „vertikális” orientációval állnak kapcsolatban, mellyel végül is egy olyan (szakrális) metanarratívát tár elénk, amely összefogja dolgozatom korábbi részeit.

⁴ Ennek kapcsán különösen is érdemes Hume (2007) munkájának moralitásról szóló harmadik könyvét elolvasni.

⁵ A matematizált tudomány egyik legkorábbi képviselője maga Galilei, akinek a módszere azonban komolyan vitatható (Nyíri 1977).

⁶ A „smithi newtonizmus” (Montes 2004: 13–14) azonban korántsem volt a matematikai módszer híve – ahogy például a neoklasszikus ökonómia képviselői –, mivel Adam Smithnek kétségei voltak a matematika morálfilozófiai alkalmazhatóságát illetően (Montes 2004).

3. KÖVETKEZTETÉSEK

Dolgozatomban egy metanarratívát igyekeztem felvázolni a szocioökonómiai jelenség tekintetében. Ennek érdekében első lépésként az összehasonlítás, értékelés és rangsorolás episztemikus-fenomenológiai realitásából indultam ki, melynek kapcsán egyebek mellett az értékképzés társadalmi vonatkozását igyekeztem kiemelni. Ezt követően az értékelés vonalán tovább haladva az érték mibenlétét vizsgáltam több szempontból, illetve a fejezet végén az értékválasztás szükségessége mellett érveltem. Mindez tehát azt jelenti, hogy az egyes ágensek alapvetően egy értékgazdag valóságban találják magukat, melyben állandó értékválasztásokat hajtanak végre, de ez mindig a társadalom kontextusában, vagy inkább bizonyos közösségekbe, vonatkoztatási csoportokba ágyazottan megy végbe. Mindez ugyanakkor egy olyan redukálhatatlan mozzanatot is jelent, amely igazi nóvum.⁷ Olyan emberkép felvázolására törekedtem, amely nem oldódik fel a környezetében, továbbá világfolyamatokban, amint az általa létesített struktúrák sem pusztán „alulról” konstituált realitások. Fontos azt is megjegyezni, hogy maga a döntéshozó ágens célorientált, morális létező, akit a „horizontális” és „vertikális” (azaz szakrális töltetű értelemegész) orientáció bizonyos „arányú” jelenléte mentén nyilvánítja meg döntéseit, valamint attitűdjeit. Ez az antropológiailag és ontológiailag „meg nem rövidített” ember a belső orientációjától függően alakít ki szociokulturális viszonyokat, a társadalmi és gazdasági berendezkedést, nem utolsósorban pedig, ennek révén irányultsága mint élettevékenység meghatározza az említett struktúrák igazságos voltát is, hatással van a közjó mértékére. Meggyőződésem továbbá, hogy az általam felvázolt döntéshozó aktor lényegét tekintve az aranyszabályra „hangolt”, amely reményt adhat, még akkor is, ha a lapos „horizontalitás”, más néven a létperspektívából eredő bizalomvesztettség által létrehívott „tőkémorál” olyan típusú rendszereket alakított ki, amelyek még a legnagyobb jóindulattal sem nevezhetőek igazságosnak. Dolgozatom végső mondanivalója az iménti mondatban ragadható meg a legjobban, minden technikai fejtegetés, érvelés és kísérlet ehhez kíván utat

⁷ Az újdonság fogalma különösen Vető Miklós filozófiájában rajzolódik ki, melyre rámutat Mezei Balázs (Mezei 2021). Ez a nóvum az, melyre jómagam is rámutatni kívántam a döntéshozó ember kapcsán.

készíteni. Hozzáteve ehhez azt is, hogy végső soron az egyedi, ugyanakkor a létezés valóságába ágyazott ember nem aktor, nem elvont entitás, nem ágens, hanem az, aki a maga ugyan ilyen fogalmakkal (egyáltalán fogalmakkal) leírhatatlan, mégis feltárulhat a személyközi viszonyban, kiváltképpen a „másik” iránti nyitottságban és szeretetben, mely a megismerés csúcsát jelenti (Weissmahr 1978, 1980, 1992). Így maga a gazdaság, a gazdálkodás is – meglátásom szerint – csak ebből a látásmódból érthető meg, bontható ki igazán, azaz a szeretet valóságából értékelhető korunk szocioökonómiai rendszere, sőt ez az a kritikai szempont, amely utat nyithat egy másfajta berendezkedésnek. Ezzel pedig a gazdaságfilozófia általam képviselt változata kilép a korábban említett szűkös keretek közül, belép továbbá egy olyan területre, amely az ember mint embert ismeri el, kiemelve annak önmagán túlmutató, religiózus jellegét, letörve az abszolutizált „evilágiság” szellemiségét.

Fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy az általam felvázolt metanarratíva korántsem páratlan abból a szempontból, hogy szellemi nagyságok sora foglalkozott már a munkám egyes pontjain felmerülő kérdésekkel jóval a dolgozatom megírása előtt – noha nem feltétlenül olyan módon, ahogy én tettem. Hogy mást ne említsek, Szent Ágoston is ráirányította az ember lényének rejtett dimenzióira és annak struktúraalkotó hatásaira a figyelmünket, ezzel egy, a keresztény hagyományban álló meglehetősen koherens, legitim világlátást adva. Amennyiben munkám mégis újnak tekinthető, úgy ez csak abból a szempontból jelenthető ki, hogy kicsit máshogy, némileg más eszközökkel közelíték egy hasonló – ágostoni típusú – végeredményhez, vizsgálódásomba bevonva az Ágoston utáni idők diskurzusát, továbbá annak egyik fontos eszközét, az analitikus módszertant.

Mindaz, amiről ebben a dolgozatban – különösen annak előző fejezetekben – írtam természetesen kritika tárgyává tehető, ahogy a filozófiák szinte mindegyike. Emiatt a „vertikális” irányultság kérdéskörét érdemes tovább vizsgálni újabb tanulmányokban – mely egyben a jövőbeli kutatási pályámat is bizonyos mértékig kijelöli. A nyelvezet ugyanis szokatlan lehet sokak számára, mások pedig joggal – alapvetően helyesen – gondolhatják azt, hogy valójában a „felfelé” való törekvés, Isten felé történő „haladást” jelenti. Vagyis egy olyan személyes valóság, sőt feltétlen fundamentum a kijelölt irány, amely a relacionalitást és személyességet alapozza meg. Ez utóbbiak belátása kapcsán részletes gondolatmenetet, illetve érveket magam nem írnék, mert ezt már megtették helyettem mások (lásd Weissmahr 1980, 2009; Szombath 2009).

Tudatában vagyok annak, hogy ezen a ponton messze járok a főáramúnak tekinthető gazdaságfilozófiai reflexióktól. Azonban úgy vélem, hogy ha a mostani meglátásaimat nem vethetem volna papírra, úgy munkám nem lenne teljesen kerek, féllábon állna csak. Ez a

kontextus mint vonatkoztatási pont nélkül ugyanis nem lenne teljes világossággal belátható az általam kritizált szemléletmódokból, valamint struktúrákból való kiút. Az értelemvesztettségbe futó fogyasztói szemléletmód megalapozatlanságának kimutatása közel sem elégséges, hiszen véleményem szerint nemcsak „lebontani”, hanem egyúttal „felépíteni” is kell.

Mindennek fényében azt gondolom, hogy az embermivoltból fakadóan szükség van egy olyan célzatos értelemegészre, amelynek keretében a részstruktúrák is koherens módon megtalálják saját, megfelelő „helyüket”, abba konzisztens módon illeszkednek. Következésképpen az eddigieket nem elegendő kizárólag funkcionálisan megközelíteni, azonban még a morális megfontolások sem kielégítőek. Szükség van egy olyan átfogó összefüggésrendszerre, amely értelmet képes adni a szocioökonómiai rendszereknek. Úgy vélem, hogy egy adekvát értelemegész már eleve magában hordja mind a funkcionális, mind pedig a morális, sőt értékelméleti vonatkozásokat.

A fentiek értelmében maga az arany szabály is egy értelemegészen belül fogalmazódik meg. Méghozzá olyan értelemegész keretében, amely a személyességet megalapozó abszolút (meta)realitás felől lesz koncipiálható. Ebben a kontextusban a nagylelkűség a meghatározó, amely nem a hatás-ellenhatás és nem az arányosság elvét érvényesíti, hanem az ellenségszeretetet és a bőkezűséget (lásd Biblia, Máté 6–7).⁸ Vagyis az érték meghatározás végső mércéjét nem az erőforrások, valamint egyéb javak jelentik, hanem az abszolút (meta)realitás, amely a kapcsolatban álló emberen keresztül képes megnyilvánulni. Utóbbi teljes egészében szembe megy az utilitarista, spinozai vagy hobbes-i logikával. Azonban mindez gyökeres szemléletváltást igényel.

Végezetül megjegyzem, hogy tisztában vagyok a dolgozat számos hiányosságával is, melyek egy része abból fakad, hogy nem mindenütt sikerült teljes egészében lekerekíteni, „elvarni” egy-egy adott gondolatmenetet, illetve teljesen koherens módon összehangolni a különféle részeket. Mindez leginkább abból eredeztethető, hogy egy ilyen törekvés jócskán, mondhatni aránytalanul eltért volna a kiindulási vizsgálódási területtől – melyre egyébként is akad példa a munka során. Nem utolsósorban pedig túl is mutatott volna egy ilyen kísérlet azon, amit a szakmai többség (véltetően) filozófiai diskurzus alatt ért. Ezek alapján azt gondolom, hogy a disszertáció annak az – egyébként nyíltan nem deklarált – elvárásnak képes volt megfelelni, hogy egyes filozófiai szerzők munkáit, megfontolásait alapul véve prezentáljon egy többé-kevésbé egységes, bizonyos elemeiben felszínes (azaz laposabb, vulgarizált), míg másokban magasabb röptű narratívát, mely reflektál egy adott jelenségkörre – nevezetesen

⁸ A Szent István Társulat bibliafordítását használtam Gál *et al.* ford. (2015) munkája nyomán.

Következtetések

ökonómiai, szocioökonómiai területekre. E hiányosságokat pótlendő, a jövőre tekintettel érdemes lenne belefogni egy olyan tanulmány sorozat megírásába, amely némileg más szellemben tisztázni igyekszik a szóban forgó kérdéskört egy alapvető szemléleti bázis mentén, a jelen munka egyes részeit pedig ennek alapján osztályozni, helyére tenni, amely jelentős mértékben oldani lenne képes az eklektikus jelleget, és rámutathatna egy valóban metafizikai adekvát megközelítésre. Mindez viszont egy meglehetősen nehéz vállalkozás, hiszen – ahogy az imént rámutattam – az túlmutat a filozófiai kereteken.

IRODALOM

- Arrow, K. J., 1950. A Difficulty in the Concept of Social Welfare. *Journal of Political Economy*, 58 (4): 328–346.
- Gál Ferenc, Gál József, Gyürki László, Kosztolányi István, Rosta Ferenc, Szénási Sándor és Tarjányi Béla ford., 2015. *Biblia: Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás*. 6. kiad. Javított fordítás új bevezetővel és szövegmagyarázatokkal. Budapest: Szent István Társulat.
- Hausman, D. M., 2018. Philosophy of Economics. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Elérhető: <https://plato.stanford.edu/entries/economics/>, 2023. július 3.
- Hume, D., 2007. *A Treatise of Human Nature: A Critical Edition: Texts*. 1. köt. Szerk. Norton, David Fate és Norton, Mary J. New York, N.Y.: Clarendon Press–Oxford University Press.
- Mezei, B., 2021. Utószó: Az újdonság filozófusa. In: Mezei, B. szerk., 2021. *Vető Miklós: Isten és ember: Filozófiai tanulmányok*. Budapest: Szent István Társulat. pp. 181–189.
- Montes, L., 2004. *Adam Smith in Context: A Critical Reassessment of Some Central Components of His Thought*. Basingstoke, Eng.–New York, N.Y.: Palgrave Macmillan.
- Nyíri, T., 1977. *A filozófiai gondolkodás fejlődése*. Budapest: Szent István Társulat.
- Szombath A., 2009. *A feltétlen és a véges: A szabadság metafizikai rendszerének alapvonalai*. Budapest: Kairosz Kiadó.
- Weissmahr, B., 1978. *Bevezetés az ismeretelméletbe*. Róma: Teológiai Kiskönyvtár.
- , 1980. *Isten léte is mivolta*. Róma: Teológiai Kiskönyvtár.
- , 1992. *Ontológia*. Fordította Gáspár Csaba László. Bécs–Budapest–München: Mérleg–Távlatok.
- , 2009. *A szellem valósága: Filozófiai útmutatás*. Fordította Szombath Attila. Budapest: Kairosz Kiadó.

